

МЫРЗАНАЕВА М.К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
МЫРЗАНАЕВА М.К.
КНУ имени Ж. Баласагына
MYRZANAIEVA M.K.
KNU named after J. Balasagyn

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДА КЕСИПТИК КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА УЛУУ
ОЙЧУЛ Ж.БАЛАСАГЫНДЫН ЧЫГАРМАСЫНЫН ОРДУ**

**ПРЕПОДАВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА
В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ МЕСТО РАБОТЫ БАЛАСАГЫНА**

**TEACHING OF THE PROFESSIONAL KYRGYZ LANGUAGE IN HIGHER
EDUCATIONAL INSTITUTIONS BALASAGYN'S PLACE OF WORK**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада студенттерди келечектеги кесибине багыттап колдонгон тексттердин мазмуну, аларды кесиптик кыргыз тили сабагында окутуу каралды. Эл аралык мамилелерде жана элчиликтерде иштөөчү болочоктогу адистерге кесиптик кыргыз тили сабагында КРдин дипломатиялык мыйзамы, этикалык кодекси сыяктуу адистик тексттерди жана Ж.Баласагындын чыгармасынын тиешелүү бөлүмүн өздөштүрүү максаты коюлат. Адистик тексттерди окутуу аркылуу кесипке коюлуучу максаттар жана милдеттер менен тааныштыруу жана элчиге коюлуучу сапаттар аныкталат. Кесипке байланыштуу Жусуп Баласагындын XI кылымда жазылган “Кут алчу билим” дастанындагы элчиге коюлуучу этикалык нормалар жана талаптар менен учурдагы колдонулган мамлекеттик расмий дипломатиялык мыйзам жана кодекстеги тексттердин мазмунун шайкештигинин орун алышы талдоого алынды.

Аннотация: В статье рассмотрено содержание текстов, направляющих студентов к будущей профессии, их обучение на уроке профессионального кыргызского языка. Будущим специалистам, работающим в международных отношениях и посольствах, на уроках профессионального кыргызского языка предлагается ознакомиться с такими специальностями, как дипломатическое право, этический кодекс КР и др. ставится цель освоить соответствующий раздел творчества Баласагына. Посредством обучения специальным текстам можно познакомить с целями и задачами, которые должны быть поставлены перед профессией, и определить качества, которые должны быть поставлены перед послом. В связи с профессией проанализировано соответствие содержания текстов действующего государственного официального дипломатического закона и Кодекса с этическими нормами и требованиями, предъявляемыми к послу в “Благодатное знание” Жусупа Баласагына, написанного в XI веке.

Abstract: The article examines the content of texts that guide students to their future profession, their training in a professional Kyrgyz language lesson. Future specialists working in international relations and embassies are invited to familiarize themselves with such specialties as diplomatic law, the Code of Ethics of the Kyrgyz Republic, etc. at the lessons of the professional Kyrgyz language. The goal is to master the appropriate section of Balasagyn's work. By teaching special texts, you can familiarize yourself with the goals and objectives that should be set for the profession, and determine the qualities that should be set for the ambassador. In connection with the profession, the correspondence of the content of the texts of the current state official diplomatic law and Code with the ethical norms and requirements imposed on the ambassador in the epic “blessed knowledge” is analyzed Zhusep Balasagyn, written in the XI century.

Негизги сөздөр: кесиптик; кыргыз тили; элчи; Жусуп Баласагын; окутуу; текст.

Ключевые слова: профессиональная; кыргызский язык; посол; Жусуп Баласагын; преподавание; текст.

Keywords: professional; kyrgyz language; ambassador; Jusup Balasagyn; teaching; text.

Учур талабына ылайык жогорку окуу жайларында кыргыз тилин кесипке багыттап окутуу орун алды. Эл аралык мамилелер багытында адистикке багытталган тексттер менен иштөө максатында дипломатиялык иш-кагаздары колдонуп окутуу практикаланып келет. Илимий макалада Ж. Баласагындын чыгамачылыгындагы азыркы мамлекеттик маанилүү кызматтардын бири – дипломатиялык ишмердүүлүккө байланышкан айрым ыр саптарынын маанисине талдоо жүргүзүүнү максат кылдык. Кыргыз тилин келечектеги дипломаттарга кесипке багыттап окутууда чыгармада жазылган айрым ыр саптардагы маанилерди азыркы колдонулуп жаткан КРдин дипломатиялык мыйзамынан, Кодексинен тапсак болот.

Жусуп Баласагын чыгармасында бир гана өкүмдардын же бектердин жүрүм-туруму, адептүү адамгерчилик сапаттары, нарк нускасы тууралуу айтып чектелип калбастан, коомдогу башка социалдык топтордун ээлеген орду, жүрүм-турумунун адеп-нравалык нормалары жөнүндө ыклас коюу менен баяндайт. Андан тышкары Жусуп Баласагын жакшылык-жамандык, адептик-адепсиздик, жоомарттык-сарандык, сабырдуулук-шашмалык сыяктуу түшүнүктөрдүн диалектикасы жөнүндө да чабыттуу ой жүгүрткөн. Дастандагы ыр саптары бүгүнкү күндө да өз салмагын жоготкон жок. Мында мамлекет башкарган адамдан тартып кызмат адамдары жана башка кесип ээлери кандай сапаттарга ээ болушу керектиги жөнүндө тактык менен көркөм жазылат. Бийлик кызматкерлеринен тартып катардагы кесиптегилердин орду, аларга т.а. илимпоздорго, дарыгерлерге, акындарга, соодагерлерге, усталарга, малчыларга кандай мамиле кылуу керектиги жөнүнө көркөм, таасын баяндалат. Ойчул акын үй-бүлө куруу маселеринин маанилүүгүнө токтолуп, турмуштук тарбия жөнүндө терең ой жүгүртөт. Автордун ар тараптуу билимге эгедер экени, бийик адептүүлүккө үндөп, философиялык акыл калчаганы, көрөгөчтүгү, таланты “Кут алчу билимдин” дидактикалык маанисин жогорулатат. Мына ушундай деңгээлдеги чыгарманы окуучулардын акылын, адептүүлүгүн өнүктүрүүгө кеңири каражат катары сабактарда чыгармачылык менен кеңири пайдалануу өзүнүн жемишин берет [1].

Кыргыз Республикасынын дипломатиялык кызматы жөнүндө мыйзамдамдын 3-беренеси "Дипломатиялык кызмат түшүнүгү" деп аталат жана анда төмөнкү маани камтылат:

- дипломатиялык кызмат - мамлекеттик маанилүү кызмат;
- дипломатиялык кызматкер Кыргыз Республикасынын жарандарынын эл аралык мамилелер чөйрөсүндө өкүлчүлүк кылат;
- анын негизги максаты жана милдети мамлекеттин кызыкчылыктарын илгерилетүү жана коргоо;
- дипломатиялык кызматкер Кыргыз Республикасынын тышкы саясатын иш жүзүндө жүзөгө ашыруучу кесипкөй болуусу шарт.

Ал эми Ж. Баласагындын "Кут алчу билим" чыгармасынын "Элчиликке барчу киши кандай болушу керек" деген бөлүмүндө бул кесиптин маанисин жана баалуулугу жөнүндө "Элчи болот баарысынан мыктысы" деп белгилеген. Даанышман элчилик жөнүндөгү алгачкы саптарда:

Элчиге өзгөчө бир сапат керек,
Билими, илими артык болгону эп.

Байаттын кулдарынын арасынан
Элчи болот мыктысы баарысынан.

Элчи менен көп иштер бүтөрү чын,
Элчи болот жөлөгү жакшы иштердин.

Элчи деген баарынан эстүү болсун,
Сөзгө чечен, билимдүү эптүү болсун.

Элчи болсун ак жүрөк, ишенимдүү,
Иш билги, адилет да, көтөрүмдүү.

Өкүмдардын жыргалын көздөйт алар,
Берилгендик бегинин жолун ачаар [2, 56].

Бул дидактикалык чыгарманын башында эле элчиликке баруучу адам же дипломат бир нече сапаттарга ээ болушу керектиги жөнүндө айтылат. Аталган мыйзамда эске алынган мамлекеттин

тышкы маанилүү иш-аракеттердин аткарылышы элчи аркылуу ишке ашаары кылымдарды карыткан дастанда таасын айтылат. Алардыгы негизги маанилер КРдин дипломатиялык мыйзамындан орун алат, мисалы чыгармада:

- Элчилик кызматтагы кишинин билими жогорку деңгээлде болушу шарт экендиги;
- Элчи аркылуу мамлекеттик (тарыхый учурга байланыштуу хандын, бектин өкүмдардын деген маанини мамлекеттин деп алмаштыра алабыз) деңгээлдеги көптөгөн иштер бүтөрү;
- Элчи мамлекеттин кызыкчылыгын коргоп өлкө үчүн жакшы иштерди илгерилетүүгө салым кошуп, "жөлөк" болору;
- мамлекеттин кызыкчылыгын, бейпилдигин коргоосу;
- мамлекеттин саясатын алга жылдыруусу жана өз кызыкчылыгынан мамлекеттин кызыкчылыгын жогору коюусу;
- адистин кесипкөй, туура, орундуу, сөзгө "эптүү болуусунун" маанилүүлүгү жазылган.

Эми мыйзамдын текстине кайрылсак, “Кыргыз Республикасынын дипломатиялык кызматы жөнүндө (КР 2017 жылдын 15-июлдагы № 125 Мыйзамынын редакциясына ылайык) 3-берененин биринчи бөлүгүндө Дипломатиялык кызмат түшүнүгү жөнүндө төмөндөгүдөй саптар жазылган: "1. Кыргыз Республикасынын дипломатиялык кызматы (мындан ары - дипломатиялык кызмат) Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызматынын курамдык бөлүгү болуп саналат жана өзүнө дипломатиялык кызматчылары болуп саналган Кыргыз Республикасынын жарандарынын эл аралык мамилелер чөйрөсүндө өкүлчүлүк кылуу, мамлекеттин кызыкчылыктарын илгерилетүү жана коргоо, Кыргыз Республикасынын тышкы саясатын иш жүзүндө жүзөгө ашыруу боюнча кесипкөй ишин камтыйт" [3].

Эзелтен мамлекеттер ортосунда мамиле түзө билүү – ар бар өлкөнүн маанилүү маселелеринин бири болуп келет. Учур талабына ылайык азыр дипломатиялык кызматкерлерге профессионалдык талап дагы жогору. Бул ишке бел байлаган ар бир кызматкер Ата-журтубуздун жүзү болгондуктан, ал билимдүү, чынчыл, жоопкерчиликтүү жана чечкиндүү болушу кажет. Келечектеги дипломаттар өз ишинин мыкты адиси болуусу менен бирге таза, чынчыл, намыскөй, сырга бекем, сабырдуу, ийкемдүү, иш билги ж.б. асыл сапаттардын ээси болушу керек. Дипломат болуу - ардактуу да, ошол эле мезгилде өтө жооптуу да. Анткени бул кызматты аркалаган адам биринчи кезекте өз өлкөсүнүн күзгүсү. Чет жактарда, эл аралык айдында мамлекет жөнүндөгү алгачкы пикир-ойлор дипломат аркылуу түзүлөт. Андыктан, тышкы саясий кызматта жүргөн адамдын төгөрөгү төп келип турушу шарт. Кыргыз дипломаттары үчүн дүйнөлүк тажрыйбанын үлгүлүү жактарын эске алынып, дипломатиялык кызматкерлердин этикасынын Кодекси жазылган. Дипломатиялык Кодекс КРдин Тышкы иштер министринин 2006-жылдын 27-апрелинде №35-п буйругу менен бекитилген. 2021-жылы дипломатиялык кызматынын кызматкерлеринин жана Кыргыз Республикасынын чет өлкөлөрдөгү мекемелеринин этика Кодекси иштелип чыгып, жарык көрдү. Интернет булактарында аталган соңку кодекс орус тилинде гана чыккандыктан, кыргыз тилиндеги КР Тышкы иштер министринин 2006-жылдын 27-апрелинде №35-п буйругу менен бекитилген **дипломатиялык кодексин этиканын негизги принциптерине** кайрылабыз. Тактап койчу жагдай аталган кодексте толуктоолор болгону менен мазмундук окшоштуктар да сакталат[4]. Жогоруда белгилегендей эл аралык мамилелер сабагында кесиптик кыргыз тили боюнча өтүлүүчү адистик тексттердин бири – Дипломатиялык кодекс. **Этиканын негизги принциптеринин** текстине кайрылсак, төмөнкүдөй жазылган:

2.1. КР дипломатиялык кызматкерлеринин этикасы - бул КР дипломатиялык кызматкерлеринин жүрүм-турум эрежелеринин аныктоочу жана жөнгө салуучу нормалардын жыйындысы

2.2. КР дипломатиялык кызматкерлери төмөнкү негизги этикалык принциптерди сактоого милдеттүү:

- өзүнө жүктөлгөн милдеттерди жогорку профессионалдуу деңгээлде аткарууга, өзүнүн жалпы билимин жана профессионалдык деңгээлин жогорулатууга;
- кызматтык милдеттерин аткарууда жана кызматтан тышкары мамилелерде КРдин дипломатиялык кызматкери жетекчилер, кесиптештер, кол астындагылар жана жарандар менен сүйлөшүүдө жалпы кабыл алынган жүрүм-турум эрежелерин сактоого, өзүн ар-намыстуу алып жүрүүгө милдеттүү;

- сылык, туура, чыдамдуу, принципиалдуу болууга, маселенин маңызын терең түшүнүүгө, сүйлөшүп жаткан адамды кунт коюу менен угуп, ошондой эле кабыл алып жаткан чечимдерди талдап, аларга аргумент бере алууга;
- КР башка дипломатиялык кызматкерлери тарабынан этикалык нормалардын бузулушун көңүлдөн чыгарбоого;
- кол астындагы адамды мыйзамсыз чечим кабыл алууга же мыйзамсыз иштерди жасоого мажбурлабоого;
- мамлекеттик жашыруун сырды түзгөн кызматтык маалыматтарды таратпоого;
- жарандар жана башка адамдар менен өзүнүн жетекчисинин, кесиптешинин же кол астындагы адамдын, ошондой мамлекеттик кызматтагы өзүнүн иш-аракеттеринин талкуулабоого;
- КР дипломатиялык кызматкерине өзүнүн кызмат абалын жеке кызыкчылыкта, үй-бүлө мүчөлөрүнө жана жакын тууган-туушкандарына байланышкан маселелерди чечүү үчүн пайдаланууга жол берилбейт.

Текстте жазылгандай, эл аралык мамиледе иштеген адистерге талап:

- кесипкөй болуу жана билимин жогорулатып туруу;
- кесиптештери жана башка жарандар менен сылык, аргументтүү сүйлөшө алуу, чыдамдуу, принципиалдуу, ар намыстуу болуу;
- мыйзамсыз чечим кабыл албоого жана жасабоого, мамлекеттик жашыруун сырды, кызматтык маалыматтарды таратпоо;
- жетекчилигин, кесиптештерин жана кызматтык иш-аракеттерин талкуулабоо;
- жеке кызыкчылын, тууган-туушкандарынын кызыкчылыгын мыйзамсыз иш жүзүнө ашырбоо.

Ошондой эле 2.5те КР дипломатиялык кызматкери өзүнүн кызматын аткаруудагы милдеттери да жазылган.

КРдин дипломатиялык кодекси расмий деңгээлде жазылган дипломатиялык иш кагазы. Ал эми Ж.Баласагын бабабыздын дидактикалык жазылган ыр саптарынын мааниси эркин, автордун жеке көз карашын, билимин, дүйнө таанымын, турмуштук тажрыйбасын чыгылдырган. XI кылымда түрк тилинде жазылган Баласагын бабабыздын чыгармасындагы элчи кандай болушу керектиги жөнүндөгү ыр саптарынан айрым мисалдарды келтирели:

Көнүлү ак кызматкер жакын сага,
Жүрөк каның, кеңешчиң сени жана.

Ач көз адам напсисин башкара албайт,
Ач көздөр элчиликке түк жарабайт [2, 56].

Жана да эң көп тилде сүлөй билсин,
Түрлүү жазуу бүт окуп өздөштүрсүн.

Элчи болсо көрөгөч жана чыйрак,
Анда беги жашамак ойноп-жыргап [2, 58].

Акыл-эстүү жүз эсе болсо да аган,
Ичкич болсо ишине жарабас жан.

Пейлиң да, сөзүң дагы болсун аппак,
Акыл менен тилиңди сакта барктап.

Сөзү ширин кишилер асыл келет,
Сөз жакшыда – иш жакшы болот делет!

Эмне десе – эске түй, ичте сакта,
Уктунбу – сөз чыгарба, эч кимге айтпа [2, 59].

Ж.Баласагынын элчиге тиешелүү айтылган айрым ыр саптары менен жогорудагы жазылган дипломаттардын жүрүм-турум кодексиндеги милдеттеринин төмөндөгүдөй маанилик шайкештиктерин белгилесек болот. Алар:

- элчиликте иштеген адис өз мамлекетине ак жүрөк, ишенимдүү иштөөсү;
- ишине так жана сабырдуу болуусу;
- профессионалдык деңгээлин жогорулатып туруусу, чет тилдерде сүйлөй алуусу;
- этикалык нормаларды бузууга акысы жоктугу;
- орундуу сүйлөп, аргументтүү туура, сылык жооп бере алуусу;
- өз иш аракеттеринде кызыкчылыктардын кагылыштарын болтурбоосу, т.а. мамлекеттик кызыкчылыктан жеке кызыкчылыгын жогору койбоосу;
- мамлекеттик сырды сактай билүүсү, кызматтагы өзүнүн иш-аракеттеринин талкуулабоосу жана ашык сөз сүйлөбөөсү;
- Ата мекенди сүйүүгө, өз ишине ак ниет, эл-жеринин патриоту болууга, өзүн ар-намыстуу алып жүрүүгө милдеттүү болушу максатка ылайык.

1000 жыл чамасында мурун жазылган бул чыгармадагы түпкү маани-маңыз автордун ар тараптуу билимге, акылга канык экендигин дагы бир жолу тастыктайт. “Элчиликке барчу киши кандай болуу керек” бөлүмүндөгү ыр саптары азыркы 21-кылымдагы мамлекеттин тышкы саясатындагы иштөөчү кесипкөйлөргө мыйзам ченеминдеги талап жана милдет менен үндөшүшү бул чыгарманын баалуулугун жана бүгүнкү күндө кесипке багыттап кыргыз тилин окутууда орду бар экендигин далилдейт.

Жогорудагы тексттерди кесиптик кыргыз тили сабагында колдонуудагу күтүлүүчү жыйынтыктырына токтолсок:

- студенттерди келечектеги кесибине байланыштырып окутуу;
- тексттер менен иштөөдө сабакты мазмундук жактан туура уюштурууга жетишүү;
- кесиптик кыргыз тили сабагында студенттердин кесиптик иш кагаздарды окуп-түшүнүү көндүмдөрүнө ээ болуу;
- ар кандай стилдеги тексттердин мазмунун окуп түшүнүү жана келечекте колдонуу үчүн багыттоо;
- белгилүү бир кесипти аркалаган жаштарды жоопкерчиликке, чынчылдыкка, сабырдуулукка, тактыкка жана келечектеги өз кесибинин милдетинин маанилүүлүгүн сезе билүүгө тарбиялоо;
- сабакта колдонулган тексттердин мазмуну аркулуу жаштарды патриоттуулукка үндөп, Ата Мекенди сүйүүгө жана ага ак ниет кызмат кылууга чакыруу [5, 9].

Кыргыз Республикасынын дипломатиясы жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзымын, Дипломатиялык Кодексти, Ишеним грамоталарын тапшыруу тартиби жана аземи, Жеке жана вербалдык ноталар, меморандум, дипломаттын кесиптик сапаттары сыяктуу темаларды эл аралык мамилелер багытында билим алган студенттер менен аудиторияда иштөө максаттуу. Себеби окутуучу студентке түшүнүүгө татаалдык жараткан учурларда, жеке мисалдары менен түшүндүрүүгө жана суроолорго жооп берүүгө даяр болот [6, 20]. Кесиптик кыргыз тилинин мазмунуна шайкеш келген публицистикалык, көркөм тексттер окутуунун максатына ылайык студенттин өз алдынча иштөөсүнө ылайык келет. Студенттердин өз алдынча иштөөсү билим берүүнүн негизги компоненти. Студенттин таанып билүү жөндөмдүүлүгүн, активдүүлүгүн өнүктүрүү, чыгармачылык демилге, көз карандысыздык, жоопкерчилик жана уюшкандык, профессионалдык ишмердүүлүктүн чөйрөсүндөгү компетенттүүлүктөрдү калыптандырууну, реалдуулукту ийгиликтүү чечүүнү аныктаган процесс [7. 20]. Окутуучунун сабактарда ылайыктуу методдорду колдонуусу, адистик тексттер менен иштөөнү уюштуруусу студенттердин тексттерди түшүнө жана колдоно билүү көндүмдөрүн калыптандыруусуна салым кошот.

Жогоруда белгилеп кеткендей, Баласагын өз мезгилинде практикалык мааниси чоң, кайталангыс ар саптарын жазып кеткен. Ошондуктан Жусуп Баласагындын "Куттуу билим" дастаны бүткүл дүйнөгө таанымал болуп, өмүр таржымалы 1000 жылга чамалады. Убакыттын өтүшү менен бул дастандын илимий баалуулугу артып жана практикалык колдонуусу дагы арбыды. Ага дастандын көркөмдүк баасы, философиялык-этикалык салмагы бийик болуп, жашоонун ар кайсы тармагындагы баалуу түшүктөрү бүгүнкү күндө да актуалдуу болуп келет.

Колдонулган адабияттар

1. Найманбаев М.Ж., Чоюнова А.Т., Акматова И.Н. Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” дастанында балдарга адамгерчилик сапаттарга үйрөтүү идеяларынын берилиши. ЖАМУнун Жарчысы, 2016, №2, 49-б.
2. Баласагын Жусуп. Куттуу билим. Кыскартылган вариант. Байыркы түрк тилинен которгон Т.Козубеков. Түзүүчүлөр: Б.Түмөнбаев, Э.Сарыбаев. – Бишкек, 2015, 102-б.
3. <https://cbd.minjust.gov.kg/203948/edition/850651/kg>
4. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30967783&pos=6;-106#pos=6;-106
5. Мырзанаева М.К. Жогорку окуу жайларда мамлекеттик тилди окутууда кесипке багыттоочу тексттердин мазмуну жана максаты // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы, 2019, №3, 9-б.
6. Мырзанаева М.К. Кыргыз тилин окутууда иш кагаздарынын тексттери менен иштөө // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы, 2020, №3, 20-б.
7. Асипова Н.А., Баялиева А.С., Курманбек кызы Мира. Студенттердин өз алдынча иштерди аткаруудагы чыгармачылык маселесин калыптандуруунун психологиялык педагогикалык маселелери. Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы, 2024, №1, 20-б.